

Botanisk vandring i ett grönsaksland

HANS RYDBERG

Liksom många andra i vårt område har vi ett grönsaksland. Det är nog litet äldre än de flesta andra – det har odlats det mesta här under åtminstone hundra år. En bit ifrån ligger små täppor med prydnadsväxter och ett par buskrabatter. En ca 6 kvadratmeter stor yta är ämnad åt maskrosor. Mellan dessa odlade ytor växer det gräs. Gräsmattan är sedan 25 år slagen med lie, tidigare betad och rymmer betydligt fler arter än dagens gräsmattor. Denna gräsmatta är minst ett par hundra år gammal och det har aldrig såtts in kompletterande gräsfrö. Under våren växer här vit-, gul- och blåsippor, majsmörblommor, vårlökar, svalört, *Scilla*-arter med flera.

Grönsakslandet har aldrig sprutats med kemikalier. Långt före den ekologiska odlingens och gröna vågens tidevarv låg folk här och handrensade och svor över "nate" (=våtarv) och plister. Den näring som tillförts är dynga från byns gödselstackar. Från och med 2004 är kreaturen borta från byn och gödslingen framöver får göras med extern dynga. Grönsakslandet spadgrävs varje höst, frosten får bita i tiltorna och på våren smulas jorden sönder av en vanlig handdriven jordfräs. Under sommaren tillförs gräsklipp från omkringliggande gräsmattor, dels för att öka jordens organiska innehåll dels för att göra det svårare för ogräs att tränga upp under försåsongen då grönsaker och andra odlade växter är små och beroende av vår omsorg. Trädgårdsjorden är ganska fet och består av en tämli-

gen styv, näringsrik lera. Denna är kalkrik, påverkad av underliggande berggrund, som antagligen är urkalksten. En bergknalle i byn utgörs av kalcit och här växer bland annat knölgroë (*Poa bulbosa*) och vårarv (*Cerastium semidecandrum*).

Jag har sedan många år tillbaka varit djupt delaktig i den tidskrävande verksamhet som kallas ogrärensning. Och jag har alltid velat göra på mitt eget sätt. Alla ovanliga ogräs som genom åren dykt upp har fått stå kvar och rensarmödan har lagts ned på de talrika, vanliga och i regel mindre skadliga ogräsen. Särskilt besvärliga, här som på många andra håll, är våtarv, kålmalke, åkertistel, kvickrot och åkervinda (*Stellaria media*, *Sonchus oleraceus*, *Cirsium arvense*, *Elytrigia repens*, *Convolvulus arvensis*). Vissa år finns det också rikligt med svinmålla, rödplister och brännässla (*Chenopodium album*, *Lamium purpureum*, *Urtica dioica*). Genom åren har över hundra arter ogräs rivits upp och forslats bort i högar som senare komposterats.

Vilka ogräs är då ovanliga? Mest påtaglig är trädgårdsveronikan (*Veronica persica*) – i vårt område kanske ingen sällsynt art – men vissa år finns den i tusentals exemplar. Så stora bestånd har jag bara sett en gång tidigare – på en åkerträda vid sjön Båven. Skuggveronikan (*Veronica hederifolia* ssp. *lucorum*) har vi aldrig haft i byn tidigare, men för tre år sedan växer den massvis i en buskrabatt ca 20 meter från grönsakslandet.

I en annan buskrabatt, bara ett par meter från samma grönsaksland, hittar vi de flesta år liten kattost (*Malva pusilla*). Arten är rödlistad (VU) och har ökat i vår trädgård.

Om vi tar oss en tur i grönsakslandet ser vi snart nattskatta (*Solanum nigrum*) – en art som är vanlig t.ex. i Stockholm eller på våra soptippar – men på den sörmländska landsbygden är den sällsynt. De senaste tjugo åren har växten bara visat sig i ett eller ett par exemplar, men i år (2004) har ca 40 nattskattor skjutit upp inför flera par förvånade ögon. Under många år fanns det massvis av blå snokört (*Echium plantagineum*) i grönsakslandet. Denna blåeldsliknande art kom sannolikt in med odlingen någon gång i det tidiga 1990-talet, men ökade sedan och var rikligt spridd på lokalen. Idag hittar man kanske ett tiotal exemplar, men den kan säkert blossa upp igen. Arten är knappast känd som åkerogräs så det är litet märkligt att den växer så bra här. Några lättspredda arter som gurkört (*Borago officinalis*) och ballongblomma (*Nicandra physalodes*) dyker då och då upp i grönsakslandet.

Mer ursprungliga ogräs i vår täppa är säkert etternässla (*Urtica urens*) och blåmålla (*Chenopodium glaucum*). Etternässlan är utgången på de flesta håll men förekommer ännu mindre allmänt i äldre trädgårdsodlingar. Etternässlan är en ettårig nässla med oskaftade blomställningar och mer lågväxt än brännässla. Som namnet antyder bränns den ganska ordentligt. Blåmållan har kommit in med gödsel från byns gödselstackar, där den ännu växer i myckenhet. Av samma orsak dyker arter som grått saltgräs (*Puccinellia distans*) och rödmålla (*Chenopodium rubrum*) vissa år upp i trädgårdslandet, men det är bara blåmållan av de tre dyngstacksinkomlingarna som förekommer

konstant varje år.

Vissa ogräs som i odlingslandskapet gått kraftgång men på sina håll blomstrat upp i perioder är de förr så vanliga arterna blåklint, åkersenap och kamomill (*Centaurea cyanus*, *Sinapis arvensis*, *Matricaria recutita*). Alla tre förekommer årligen i vårt grönsaksland men aldrig i mängd. De finns vissa år emellertid rikligt i de åkrar och vallar som ligger kring byn och det sker sannolikt fröspridning regelbundet.

Med odling av ettåriga växter kommer ibland in frön som inte riktigt hör till de arter som står på fröpåsen. Sannolikt är det ogräs som funnits i de odlingar varifrån frösortimentet kommer.

En sådan art, slöjsilja (*Ammi majus*), dök upp ett år i vårt grönsaksland, men var borta året därpå. Ett annat år dök klätt (*Agrostemma githago*) upp i potatislandet. Naturligtvis har klätten ingått i urvalet av ettåriga växter i någon fröpåse vi köpt eller möjligen som fröförening i detta urval. Efter sådden lyckades inte klättfröna gro utan blev kvar i jorden. Många år senare och efter årlig behandling med jordfräs hamnade klättfrö på lämplig marknivå och sköt obekymrat upp mitt bland potatisplantorna. Klätten fick naturligtvis sätta nytt frö och kanske kommer den att dyka upp igen. Likaså tillfälligt och sannolikt inkommen med växthusplantor växer klöveroxalis (*Oxalis fontana*) vissa år i ogräsmattorna.

I år dök det upp två sällsynta arter i vår trädgård. Den ena arten, vit spikklubba (*Datura stramonium*), poppar upp här och var i det urbana landskapet - på soptippar, skräpmarker eller dylikt. Enligt Sörmlandsfloran (Rydberg & Wanntorp 2001) är den funnen på 22 lokaler, varav hälften på soptippar. Närmaste lokal från oss är soptippen vid

Vagnhärad, ca 3 mil bort. Antagligen är spikklubban inkommen med frövaror eller med jord från trädgårdsplantor.

Det utan tvekan märkligaste fyndet är den fibbla som plötsligt dök upp i den täppa som är iordninggjord för odling av maskrosor. Den liknade en borstfibbla men hade en annan hårighet och bladform. Mina florer gav inget besked och jag skickade beläget till Riksmuseet, där Thomas Karlsson efter genomgång i herbariet, noterade att jag funnit blåsfibbla (*Crepis vesicaria* L. ssp. *taraxacifolia* (Thuill.) Thuill). Arten är enl. Thomas inte funnen i Sverige på många decennier och är helt ny för Sörmland. Enligt Weimarck (1963) har växten sitt ursprung i södra och västra Europa samt i norra Afrika. Arten finns inte medtagen i den nya nordiska floran (Mossberg & Stenberg 2003) och anges inte heller som kulturväxt i Aldén m.fl. (1998). Blåsfibblan växte i maskrosodlingen och har sannolikt inkommit med frön i den jord som omgav uppgrävda maskrosrötter tagna i Londons omgivning, för omplantering och uppdrivning på Eks gård. Efter konsultation av Fitter (1978) visar det sig att blåsfibblan, på engelska "Beaked Hawksbeard", uppträder som synantrop (kulturföljeslagare) i Irland och södra England och verkar där inte vara ovanlig enligt uppgifter från en sökbar databas på Internet under länken "Flora of British Isles".

Vissa grönsaksland är artrikare än andra och man hittar där ofta ovanliga arter. Det kan vara skiftande orsaker till just detta och jag vill peka på några viktiga faktorer. Hur får man en botaniskt intressant täppa? Jag tror att det bygger på en delvis medveten, delvis omedveten strategi. De naturliga förutsättningarna måste naturligtvis finnas. Allt för

sura eller fuktiga jordar är inte bra, lätta kalkrika jordar är att föredra. Att ha en stor variation i odlingen är viktigt. Vi odlar varje år potatis, 5-10 olika slags grönsaker samt prydnadsväxter, t.ex. årliga blommor eller prydnadsgräs. En alltför ensidig odling av t.ex. potatis skapar inte den nödvändiga variationen. Det allra viktigaste är nog trädgårdsintresset. Många arter kommer omedvetet in med fröblandningar, med plantor och med jord. Växtbyte mellan olika trädgårdsodlare gör att ogräs sprids mellan täppor. En kvinna i Gnesta med stort trädgårdsintresse har genom åren på sin tomt haft både vårflenört, malörtsambrosia och lyktfibbla (*Scrophularia vernalis*, *Ambrosia artemisiifolia*, *Picris echioides*) i sina rabatter. Flera av dessa inkomlingar är ettåriga. En del klarar att övervintra som frön och återkommer år efter år eller med många års mellanrum, andra växter klarar inte vintern och försvinner för gott. De allt mildare vintrarna tycks dock ha ökat möjligheten för många frostkänsliga frön att överleva vintern. Om klimatet går mot ännu varmare vintrar kan dessa tendenser öka och vi kan få spridning av arter vi idag betraktar som tillfälliga.

Det man som trädgårdsägare kan göra för att bibehålla en rik ogräsflora är givetvis att aldrig rensa bort de ovanliga arterna. Dessa är nästan alltid harmlösa och har ingen betydelse för odlingsresultatet men gör trädgårdslandet botaniskt intressant. Det kan också vara roligare att rensa då man mitt i svettandet och svärandet av alla tisteltaggar som trängt in i fingertopparnas alla porer konstaterar att nattskattan eller lyktfibblan faktiskt kommer i år också eller att möjligheten att finna nya spännande saker bland ogräsen är en realitet.

Referenser

- Aldén, B. m.fl. 1998: Kulturväxtlexikon. Natur och Kultur/LTs förlag.
- Fitter, A. 1978: An atlas of the wild flowers of Britain and northern Europe. Collins förlag. London.
- Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003: Den nya nordiska floran. Wahlström & Widstrand.
- Rydberg, H. & Wanntorp, H.-E. 2001: Sörmlands Flora. Botaniska Sällskapet i Stockholm.
- Weimarck, H. 1963: Skånes flora. Lund

Medlemstorget

Medlemstorget är en mötesplats för medlemmarna i Botaniska Sällskapet i Stockholm och Botaniska Sektionen i Uppsala. Här kan du avhandla det mesta, men det skall vara korta inlägg! Viktigt är emellertid att inläggen berör ämnesområdet botanik eller åtminstone tangerar detta. Inlägg som ligger alltför långt från ämnet publiceras inte.

FRÅGOR

Jag heter Jenny Beckman och är vetenskapshistoriker vid Uppsala universitet. Jag arbetar med ett forskningsprojekt som bland annat handlar om "amatörer" inom naturvetenskap, framför allt botanik. Förra året presenterade jag min forskning på ett BSIS-möte, och av de kommentarer jag fick blev jag inspirerad att fortsätta studiet av amatörer i vår egen tid. Organisationer och projekt är en sak, men jag vill veta mer om människorna. Vad är det som väcker intresset för botanik? Hur och varför engagerar man sig i sådant som landskapsfloror och floraväxteri? Kontakta mig gärna om ni vill berätta om er väg till botaniken, och kanske om dess betydelse i tillvaron.

Jenny Beckman
Forskarassistent, Avd. för vetenskapshistoria

Uppsala universitet, Box 629, SE-751 26
Uppsala, tel: 018-471 5748
jenny.beckman@idehist.uu.se
jenny.beckman@kva.se

SMÅFYND

På min nödortfött hävdade tomt i Häggvik växer flera bestånd med rödfibbla. Entusiastiska botanister är välkomna att beskåda dem när somhelst. Om grinden är stängd finns det en högröstad hund. I så fall får man invänta hjälp med hälsningsceremonierna. Annars är det bara att kliva på.

mvh
Monika

Monika Larsson
Västervägen 20
191 49 Sollentuna, tel 08-92 71 24

Manus till medlemstorget skickas till redaktören som brev, e-post eller genom ett enkelt telefonsamtal. Även om du önskar få det insänt underskrivet med signatur, vill vi ändå ha ditt namn, din adress (e-post-adress räcker) samt ditt telefonnummer för att kunna nå dig om vi exempelvis vill ha kompletterande upplysningar.